

УДК 94(477.65)«19...»

ОЛЕКСАНДР ЛОМАКА

м. Кіровоград

skorpion-istfak@rambler.ru

МОВНА СИТУАЦІЯ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА КІРОВОГРАДЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується мовна ситуація у Кіровоградській області, яка склалася в засобах масової інформації (ЗМІ) у другій половині ХХ століття. Автором висвітлюються причини поширення міжнаціональної (російської) мови та наслідки, які спричинило таке впровадження в даній галузі. Особлива увага в даному дослідженні відводиться русифікації та поширенню на Кіровоградщині такого явища як «суржик», що спричинив змішування української та російської мов, та перетворився в мову повсякденного спілкування населення області.

Ключові слова: мова, двомовність, русифікація, засоби масової інформації (ЗМІ), «суржик», Кіровоградська область.

Мова – це народ. Українська мова – це український народ. На жаль, культура мовлення на Кіровоградщині, в цілому, низька. Цьому є логічне пояснення. Через призму державної політики в різних сферах Кіровоградщини з'ясуємо передумови, що спричинили дане явище.

За результатами проведених досліджень у області чітко простежується домінування української мови у повсякденному спілкуванні серед населення краю. Однак, варто відзначити, що мовою спілкування мешканців області є змішана українська і російська мова із вживанням значної кількості говірок.

Наявних праць з даної проблематики на Кіровоградщині не існує, але є суміжні дослідження мовної ситуації у радянський період в УРСР. Даною тематикою займалися такі науковці, як: Л. Масенко [15], Л. Ставицька, В. Труб [19], Ж. Шевчук [21], та інші, які досліджують мовне питання в УРСР у другій половині ХХ століття.

Метою даної статті є висвітлення мовної ситуації, яка склалася в системі засобів масової інформації (ЗМІ) області через призму регулювання державною владою ситуації в Українській РСР.

Л. Масенко у своїй праці «Мова і суспільство: Постколоніальний вимір» [15] визначає певну періодизацію розвитку-занепаду української мови на території сучасної України, що, на нашу думку, якнайкраще відображає мовні процеси в тих реаліях:

- 1930-ті роки: українська мова в добу Великого терору;
- 1950–60-ті роки: альтернативне мовознавство шістдесятників;
- 1970-ті – початок 80-х років: посилення русифікації (правопис, нормування української мови, усні форми побутування та вульгаризація мовлення) [15].

Дещо іншою була ситуація в області у сфері діяльності ЗМІ. Переважна більшість газет краю, що виходили протягом кінця 1940-х – початку 1990-х років були україномовними, за винятком окремих видань, які орієнтувалися на певну категорію населення (наприклад, «Вести єврейские»). Однак існували видання і російською мовою, які друкувалися за межами краю і були популярними серед населення Кіровоградщини (наприклад, газети «Правда», «Правда Украины» та ін.). Слід зауважити, що, хоча російськомовні видання були незначні за кількістю назв, їх тираж перевищував тираж україномовних видань наприклад, «Кіровоградська правда» (з 1918 р.), «Молодий комунар» (з 1939 р.) та ін. у декілька разів.

Значний внесок у розвиток мовної ситуації Кіровоградської області у другій половині ХХ століття внесло загальноукраїнське та обласне теле-радіомовлення. Значна частина телепередач, підготовлених комітетом на загальноукраїнське та обласне Кіровоградське телебачення, виходила переважно українською та російською мовами. Мовне спрямування

телепередач визначалося темою, змістом, особливостями обраної тематики [2].

Як свідчать матеріали Державного архіву Кіровоградської області (фонду Ф. Р-3083. Комітет радіоінформації при виконкомі Кіровоградської обласної Ради депутатів трудящих за період 1951–1990 рр.), діловодство велося як українською, так і російською мовами, але протоколи складені українською [6].

Накази, які надходили до комітету радіоінформації при виконкомі Кіровоградської обласної Ради депутатів трудящих (1951–1990 рр.) від Держкомітету СРСР по телебаченню та радіомовленню та Всесоюзного, Українського комітетів радіомовлення (в основному, стосуються категорії дикторів, оплати праці, інвентаризації, надання платних послуг населенню), а також головного управління радіоінформації Міністерства культури СРСР видано російською мовою. Що ж до наказів Міністерства культури та Державного комітету по телебаченню і радіомовленню Української РСР, то вони видавалися українською і частково російською мовами, а розпорядження представника облкомітету з основної діяльності та постанови колегії Державного комітету УРСР – виключно українською і, в основному, торкалися робочих питань – затвердження тексту програм, змісту [7].

Варто зауважити, що радіофікація області велася ще з середини двадцятих років, але остаточно була завершена лише у 1962 році [17, 337]. Характеризуючи мову радіопередач в Кіровоградській області, слід зауважити, що диктори вели радіопередачі переважно українською мовою, записи осіб, які брали участь у них, здійснювалися зручною для них мовою. Кожна передача перед виходом в ефір проходила перевірку у головному комітеті, який затверджував текст передачі. Перевірка мала на меті внесення виправлень як тематичних, так і літературних, однак часто текст передачі після таких виправлень повністю змінювався [8].

Соціально-політичні радіопередачі Кіровоградщини, що висвітлювали роботу партійних і профспілкових органів Кіровоградської області, трансливалися переважно українською мовою. Це стосувалося, передусім, роботи дикторів та кореспондентів, запрошені спілкувалися зручною для них мовою (російською, українською чи змішаною) [9].

Суспільно-просвітницькі радіопередачі велися українською і російською мовами, інформація та новини – українською, коментарі та міркування щодо поданих в ефірі новин та гучних судових справ, які відбувалися в області, наприклад, «суд над п'ятидесятниками» (1962 рік), – також українською [4].

Здебільшого тексти радіопередач, які були популярними на той час (на зразок молодіжних програм), велися як українською, так і російською мовами з метою залучення якомога більшого кола слухачів серед населення Кіровоградської області [3].

Подібна ситуація двомовності склалася і в журналістиці. Передачі (переважно україномовні) трансливалися тією мовою, якою були пролонговані (принаймні максимум, що можна було зробити на той час) [10].

Переважно російськомовним ставало кіновиробництво. Після незаслуженої критики стрічок «Тіні забутих предків» (1965) С. Параджанова, «Джерело для спраглих» (1965), «Білий птах з чорною ознакою» (1972) Ю. Ільєнка та деяких інших кінематографісти з винятковою обережністю бралися за українську тематику та озвучення фільмів українською мовою [1, 77].

В області показ вистав на телебаченні відбувався мовою оригіналу, наприклад, вистава М. Кропивницького: «Помились у душі» трансливалася українською мовою [11, 17].

Починаючи з 1980-х років, у Кіровоградській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д.І. Чижевського у рамках роботи кіноклубу «Екран» активно демонструвалися польські фільми, зокрема й польською мовою («Земля обітована», «Катинь» А. Вайди та ін.) [16, 45].

У рішеннях, які торкалися питань радіомовлення в Кіровоградській області, відсутні будь-які вказівки щодо мови віщання [5].

Прикладом непопулярності української і домінування російської мови серед учнів шкіл області є телепередача про вчителів-славістів Кіровоградської середньої школи № 13, що з'явилася на екранах Кіровоградського телебачення у 1990 році, тема якої – «Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання». У передачі розповідається про досвід роботи на уроках мови і літератури та

позашкільної роботи вчителів-славистів школи № 13. Наведемо уривок з інтерв'ю кореспондента телебачення та учнів школи [12, 28].

Журналіст: «... поза уроками ви українською мовою спілкуєтесь чи ні?»

Учень: «Ми не спілкуємось українською, тому що це для нас стало якось чужим, оскільки люди, які нас оточують, не розмовляють українською мовою».

Учень: «А ось у мене, наприклад, у сім'ї розмовляють українською, але у школі або за межами сім'ї я не можу розмовляти українською, тому що з мене глузують однолітки, сприймають мене, як якогось дивака» [12, 29].

Отже, непопулярність української мови сприяла поширенню російської, що у подальшому призвело до добровільної відмови молоді від української мови, зокрема й на Кіровоградщині.

Із занепадом радянської державності та відокремленням незалежних республік, зокрема України, змінюється і мовна ситуація у сфері телерадіомовлення, яке вже на той час виходить на провідні позиції в суспільному житті громадян України. Всі накази, постанови та розпорядження голови комітету радіомовлення з основної діяльності на початок 1990-х років видано виключно українською мовою [13].

К. А. Тиганій, говорячи про мову, наголошує, що «українсько-російська двомовність є класичним прикладом свідомо запланованої мовної експансії деструктивного характеру, пов'язаної із поступовим культурним занепадом, поступовою втратою престижу, що з часом може призвести до втрати статусу мови...» [20, 162]. Л. Ковач підкреслювала, що «за радянської влади, коли вже неможливо було заборонити українську мову, практикували максимальне наближення її до норм російської та знищували національно-свідому інтелігенцію. Тотальної русифікації зазнали освіта, засоби масової інформації, книгодрукування» [14, 141].

Мовний бар'єр між двома культурами – міською російською і сільською українською (рідною) – поглиблювала також політика радянської влади, що була спрямована на утиск мов національних меншин. Це призвело до того, що населення Радянського Союзу, яке поступово переміщувалося з села до міста,

почало відмовлятися від рідномовної освіти на користь російськомовної, за яку фахівцям-філологам доплачували 15% [18, 209].

Можна говорити про те, що влада вдало скористалась об'єктивними процесами індустріалізації країни для поширення українсько-російської двомовності. Так звана інтернаціоналізація і дружба народів спричинила масове переселення українців із сіл і міст, відриваючи їх від землі – берегині традицій українського народу. Російська – стала мовою міжнаціонального спілкування.

Керівництво СРСР у другій половині 1950–1980-х роках здійснювало політику спрямованої русифікації на різних рівнях, що призвело до вкрай негативних наслідків для розвитку української мови в Кіровоградській області у досліджуваний період.

Отже, застосування української та російської мов в культурних, освітніх, громадських закладах, засобах масової інформації (ЗМІ), на радіо і телебаченні, у побуті призвело до поширення двомовності як серед міського, так і серед сільського населення області, а також спричинило появу нелітературної української мови та суржику.

Незважаючи на прийняті заходи захисту та поширення української мови, як в Україні, так і в області в цілому, варто відмітити, що після здобуття Україною незалежності 1991-го року, продовжується прогрес розвитку та розповсюдження російської мови серед населення краю.

Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що мовна ситуація в Кіровоградській області другої половини ХХ століття постійно потерпала від різноманітних згубних владних рішень. Крім української та російської мов, мови національних меншин, які мешкали на той час в області, не впливали на мовну ситуацію. Урбанізація та розвиток промисловості в області спричинили серйозні зміни та трансформації у мовному середовищі (формування діалектів, українсько-російської двомовності, що з часом трансформувалася у суржик). Українська мова залишалася на селі, а російська (частіше суржик) – стала мовою міста.

Відзначимо, що наявною в області нелітературною українською мовою та суржигом послуговуються представники різних соціальних прошарків (робітники, селяни, інтелігенція).

Список використаних джерел

1. Бажан О. Г. Стан освіти, науки, культури в Українській РСР в середині 1960–80-ті роки / О. Г. Бажан // Краєзнавство. — 2002. — № 1 — 4. — С. 75—78.
2. Державний архів Кіровоградської області (далі ДАКО). — Ф. Р-3083. — Оп. 3. — Од. зб. 313, 214 арк.
3. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 1. — Од. зб. 135, 173 арк.
4. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 1. — Од. зб. 141, 273 арк.
5. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 1. — Од. зб. 164, 8 арк.
6. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 1. — Од. зб. 166, 30 арк.
7. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 1 доп. — Од. зб. 5, 4 арк.
8. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 2. — Од. зб. 228, 410 арк.
9. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 3. — Од. зб. 230, 236 арк.
10. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 3. — Од. зб. 344, 177 арк.
11. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 3. — Од. зб. 345, 183 арк.
12. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 3. — Од. зб. 357, 138 арк.
13. ДАКО. — Ф. Р-3083. — Оп. 3. — Од. зб. 363, 120 арк.
14. Ковач Л. Мовна ситуація та мовна політика в Україні / Л. Ковач // Наукові записки ІПіЕД ім. І. Ф. Кураса. — К., 2010. — Вип. 46. — С. 138 — 158.
15. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Лариса Терентіївна Масенко. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. — 163 с.
16. Полячок О. І. Об'єднання поляків Кіровоградщини «Полонія» ім. Кароля Шимановського та його співпраця з ОУНБ ім. Д. І. Чижевського / О. І. Полячок // Миротворче забезпечення бібліотек у формуванні толерантності / упор. О. В. Ткаченко. — Кіровоград, 2010. — С. 42—47.
17. Рибченков Г. Четверта влада: 70 років пошуку шляху до правди / Г. Рибченков // Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність / за заг. ред. О. В. Чуднова. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2008. — С. 336—346.
18. Савойська С. Конфліктно-мовні проблеми як фактор політичного розпаду СРСР / С. Савойська // Історичний журнал. — 2010. — № 1—3. — С. 208—215.
19. Ставицька Л. Суржик: міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: зб. наук. праць / за заг. ред. Л. Ставицької. — К.: Пульсари, 2007. — С. 31—120.
20. Тиганій К. А. Мова як важливий фактор державотворення / К. А. Тиганій // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. — Вип. 8. — 2006. — С. 159—165.
21. Шевчук Ж. А. Мовна політика в Україні (кін. 50-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 Історія України / Ж. А. Шевчук. — Харків, 2001.—20 с.

OLEKSANDR LOMAKA

Kirovograd

THE LANGUAGE SITUATION IN THE MEDIA SYSTEM IN KIROVOHRAD REGION IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY

This paper examines the language situation in Kirovograd region that has developed in the media (MSM) in the second half of the twentieth century. The author highlights the reasons for the spread of ethnic (Russian) and the consequences that resulted in the introduction of a data field. Special attention is given in this study and dissemination of Russification in Kirovograd the phenomenon of «doublespeak», causing mixing Ukrainian and Russian, and turned into everyday language population.

Key words: language, bilingualism, Russification, media (MSM), «doublespeak», Kirovograd region.

АЛЕКСАНДР ЛОМАКА

г. Кіровоград

ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В СИСТЕМЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА КИРОВОГРАДСКИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ ВЕКА

В статье исследуется языковая ситуация в Кіровоградской области, которая сложилась в средствах массовой информации (СМИ) во второй половине ХХ века. Автором освещаются причины распространения межнационального (русского) языка и последствия, которые повлекли такое внедрение в данные отрасли. Особое внимание в данном исследовании отводится русификации и распространению на Кіровоградщине такого явления как «суржик», повлекшему смешивание украинского и русского языков, и превратившемуся в язык повседневного общения населения области.

Ключевые слова: язык, двуязычие, русификация, средства массовой информации (СМИ), «суржик», Кіровоградская область.

Стаття надійшла до редколегії 13.01.2016